

el cartipàs

ciutat, patrimoni, memòria

núm. 32 / Olot, abril 2009

Coordinació: Antoni Mayans i Xavier Puigvert • Edició: Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot i Arxiu Comarcal de la Garrotxa

OPINIÓ / LA POLÍTICA SEGRESTADA

Amics d'Olot neix en paral·lel o poc després de la desfeta electoral de 1991, en què Convergència i Unió assolí novament la majoria absoluta. El primer plantejament era fer un ajuntament a l'ombra, però va acabar sent un simple grup de debat a l'estil de L'Ateneu, més centrat en temes locals i amb una fórmula més distesa: el sopar-tertúlia. Sempre hi havia una persona convidada, relacionada directament amb el tema de debat. Tot i saber que el nostre era territori hostil, només en una ocasió l'alcalde Pere Macias i Isabel Brussosa van declinar la nostra invitació. "Ciutadania i poder", "Ètica policial", "Cultura i municipi", "El mercat de l'art", "La crisi del mascle", "La imatge de la ciutat", "La marginalitat", ho vam tocar gairebé tot. Més endavant ens vam animar amb el macroprojecte de L'Artista del Mes, vam instituir els Premis Caganer, organitzàrem un sonat cicle de debats entorn de l'economia i les infraestructures i ens vam posicionar en contra de la construcció del pavelló de l'Escola Pia. A la primavera de 1995, Amics d'Olot passa a un estat d'hibernació que ha durat fins avui. Curiosament, aquell mateix any comença l'aventura editorial del *a 440 m sobre el nivell del mar*, que mantenia viva la flama de la crítica i la necessitat imperiosa de fer circular les idees per sortir d'alguna manera del desert olotí.

Avui, paradoxalment, tornem a estar allà mateix. O molt pitjor, encara, perquè els socialistes han aconseguit allò que no havia pogut fer mai CiU: escanyar la societat civil. El debat tutelat dels plans de participació ha estat la coartada perfecta per neutralitzar l'oposició.

La responsabilitat no és exclusiva de l'equip de govern. És evident que la ciutadania tenim també una part de culpa, per passiva, per haver estat incapaços de reaccionar contra la tirania il·lustrada dels qui des del primer dia s'han cregut que tenien la raó. Encara no hem paït bé la cultura democràtica. Identifiquem la dissensió amb l'hostilitat i la crítica amb la fellonia. Patim massa sovint atacs d'intolerància. Hi ha qui es pensa que amb l'excusa de la dedicació exclusiva a la cosa pública se li ha de perdonar tot, que els bergants són els altres i que basta la sentència de les urnes per tenir patent de cors.

L'altre sector implicat en aquesta defecció general cap a la política són els mitjans de comunicació. Tenim una premsa regional adotzenada i servil i una premsa comarcal que només fa d'incubadora de cartes al director. La ràdio i la televisió són dels mateixos amos, més preocupats per fer quadrar els números que per servir la ciutat. Han desaparegut les tertúlies de la ràdio i els debats televisius són insípidos i esbiaixats, pensats en clau catalana,

palanca personal del conductor cap a no se sap on.

L'exponent més clar d'aquesta aliança avortiva que configura l'*statu quo* actual són els Premis Garrotxí de l'Any. Tothom participa d'aquests fastos, fruit d'una mimesi provinciana per sortir virtualment als mapes de la mediocritat. Més enllà, una vasta planura d'adeptes que es limiten a l'amén o al lament.

I hi ha l'èxode de bona part de la massa crítica potencialment més activa; la gent jove se'n va d'Olot per no tornar mai més, i els pocs que ho fan han quedat servilment integrats al sistema. Sense relleu generacional, amb uns mitjans de comunicació rebecs i amb una classe política obsedida a mirar-se el melic, és molt difícil contrapesar les inèrcies de l'enviliment. Avui, tot està domesticat. La prova és que la ciutat torna a estar submergida en un vaporós bany maria on només ressona el rugit dels motors. Ni tan sols hi ha capelletes, si exceptuem el cenacle espiritual del Rotary Club.

S'ha d'acabar amb el vassallatge i el servilisme, s'ha de posar fi a la por i deixar de fer la gara-gara a qui ens governa.

En aquest panorama trist i desolat, els Amics d'Olot ens limitem a exercir el dret d'opinar, simplement. És una qüestió de salut mental.

XAVIER RUSCALLEDÀ

ANIVERSARI / CENTENARI DE MERCÈ DEVESE I ROSSELL

Filla de l'escultor Celestí Devesa, Mercè Devesa i Rossell (Olot, 1909-Barcelona, 1988), va començar a publicar poemes en el setmanari *El Deber* quan tenia disset anys i formava part dels Pomells de Joventut locals. Més tard ho va fer en altres publicacions locals, com *Revista d'Olot*. L'any 1926 va ser premiada en el concurs de poesia femenina convocat pel setmanari barceloní *La Dona Catalana* i l'any 1931 va obtenir el primer accésit a la Flor Natural en els Jocs Florals de Barcelona, amb el

poemari "Muntanyenques", publicat parcialment en *El Deber*. Va ser en el transcurs del sopar de celebració dels premis, al restaurant Martín de la Rambla, que va conèixer el poeta Josep M. de Sagarra, amb el qual es va casar, a París, el desembre de 1936, pocs dies abans d'emprendre el viatge a Tahití que l'escriptor evocaria a *La ruta blava*.

Un cop casada, Mercè Devesa no va tornar a publicar poesia, però l'any 1952 va donar a la llum *Las adelfas*, una novel·la probablement en clau.

A.D. FONS SAGARRA BERNET

REPERTORI DE FONTS / EL FONTS MUSICAL DEL SANTUARI DELS ARCS

El santuari de la Mare de Déu dels Arcs assumí les funcions parroquials de Santa Pau fins al terratrèmol de 1427. Reedificat en el decurs del segle XVI, seguí essent un reclam de devoció mariana, en especial a partir de les aparicions de 1618. Gràcies a la visita pastoral del bisbe Miquel Joan Tavernes, el 1702, sabem que el temple disposava de força objectes i ornaments per al culte, entre els quals un missal amb cant pla. A mitjan segle XVIII, el santuari va veure com s'ampliaven les seves construccions amb l'hostatgeria, el cambril i la façana del temple, acabada el 1775. D'aquesta època data també l'adquisició d'un orgue i la institució de la plaça d'organista, el qual també exercia de coadjutor del capellà custodi i residia amb ell al santuari. Els oficis solemnes de les festes marianes celebrades als Arcs comptaven amb la presència d'un conjunt instrumental format per dos violins, flauta, contrabaix i orgue, que acompanyaven les veus dels infants cantors en la interpretació del repertori religiós.

Josep Lamarca i Esteve (1723-1813), fill d'un fuster d'Olot, regentà el magisteri de l'orgue entre 1776 i 1813; la seva presència coincidí amb una època d'esplendor en la vida cultural i artística del santuari. En el decurs de trenta-set anys, Lamarca va anar confegint un petit *thesaurus* organístic, copiat en petits reculls miscel·lanis de sonates, *tientos*, tocatés i versos per als oficis. El repertori prové tant d'organistes propers a la zona, com seria el cas de Josep Castelló (organista de Sant Esteve d'Olot), Salvi Arnavat (catedral de Girona) i Ignasi Subies (catedral de Vic), com dels que regentaven els principals temples catalans a mitjan segle XVIII, com Francesc Mariner (catedral de Barcelona), Josep Elies (Sant Pere de les Puel·les, Sants Just i Pastor i monestir de les Descalzas Reales), Joan Vila (Santa Maria del Pi), Francesc Vilar (Sant Pere de les Puel·les i Sants Just i Pastor) i Antoni Mestres (Palau Reial menor). Un punt i a part dins del repertori organístic copiat per Lamar-

ca el requereix la còpia que féu de sonates per a tecla de G. Alberti i D. Scarlatti, mestre de l'olotí Antoni Soler a Madrid. La resta del fons conté peces escrites per a reduïts efectius vocals i instrumentals, àries i cantates per a una

veu sola, duets per a dos tibles o tible i tenor, amb l'acompanyament de dos violins i l'orgue. Entre les obres d'autor, destaca la presència de dues misses i diversos motets, duets i villancets de Josep Lamarca, datats a partir de 1766, al costat de villancets de Josep Carcoler, mestre de capella de Sant Esteve d'Olot entre 1738 i 1776; Joan Crisòstom Ripollès, mestre de la catedral de Tarragona entre 1708 i 1746; Josep Picanyol, mestre de capella de la catedral de Barcelona, i del valencià Pasqual Fuentes.

Arran de la crisi socioeconòmica que acompanyà les desamortitzacions, aquest fons, juntament amb altres objectes del santuari, passà a la rectoria de Santa Pau, i d'aquesta manera se salvà de les flames que el 27 de juliol de 1936 van destruir l'orgue del santuari amb la resta dels ornaments culturals. Josep Maria Noguer en el seu "Resumen històric del Santuari de Ntra. Sra. dels Arcs" (Olot: *El Deber*, 1904-1905) donà a conèixer la seva existència i en parlà també Miquel Juanola Benet a *Historia y tradición del Santuario de Ntra. Sra. dels Arcs* (Santa Pau, 1950). L'interès pels textos dels villancets catalans va propiciar l'estudi del P. Nolasca del Molar, "Canciones navideñas procedentes del santuario de Nuestra Señora de Els Arcs (Gerona)" (*Anuario Musical*, XII, 1957), mentre que el primer assaig de descripció del fons el féu Francesc Civil a "La música religiosa a Olot i comarca, corrent del segle XVIII" (*Annals* 1977); d'altra banda, Miquel Querol inclogué sis obres dels fons dels Arcs en el repertori del seu *Cançonero català dels segles XVI-XVIII* (Barcelona: CSIC, 1979). Pel que fa a la seva localització, el fons es conservava en dos arxivadors a la rectoria de Santa Pau fins al decés del seu últim rector. El 2004 va ser traslladat a l'Arxiu Diocesà de Girona, on és objecte d'una catalogació que espero poder oferir ben aviat.

JOSEP MARIA GREGORI I CIFRÉ
Catedràtic de Patrimoni Musical de la UAB

BREVIARI

L'Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, per mitjà de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa, convoca una nova edició de la **Beca de Ciències Socials i Humanes Ernest Lluch**, amb l'objectiu de fomentar la recerca en el camp de les ciències socials i humanes en l'àmbit de la comarca de la Garrotxa. Els candidats podran presentar la documentació a la Secretaria de la Beca (ACGAX, carrer de l'Hospici, 8, 2n pis) fins al dia 30 de setembre. La beca està dotada amb 4.500 €. Per a més informació, podeu trucar al 972 27 91 31, o consultar la pàgina web de l'ICCO (www.olot.cat/cultura).

...

L'Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, per mitjà del Museu Comarcal de la Garrotxa i en col·laboració amb el Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa, convoca una nova edició de la **Beca d'Investigació en Ciències Naturals**, destinada a treballs de recerca i divulgació relacionats amb el medi natural de la comarca de la Garrotxa. Els candidats podran presentar la seva documentació a la Secretaria de la Beca (Museu Comarcal de la Garrotxa, carrer de l'Hospici, 8, 2n pis) fins al dia 30 de setembre. La beca està dotada amb 4.500 €. Per a més informació, podeu trucar al 972 27 91 30, o consultar la pàgina web de l'ICCO (www.olot.cat/cultura).

...

Ja es pot consultar al dipòsit digital de tesis (www.tesisexnarxa.net) el treball *Optimització d'una experiència pedagògica a partir de criteris praxiològics, basada en l'educació en valors i realitzada en el medi natural amb alumnes de 14-16 anys*, de Josep Invernó i Curós (Olot, 1967), mestre d'Educació Física. La tesi es basa en la comparació, a partir dels diaris elaborats pels mateixos alumnes, entre les dues edicions d'una mateixa experiència pedagògica (1997 i 2003) per calibrar el grau de millora educativa assolit, i va ser presentada l'any 2007 per obtenir el doctorat en Pedagogia a la Universitat de Lleida. Invernó és autor dels treballs *Unidades didácticas para primaria VIII* (INDE, 1998) i *Circo y educación física* (INDE, 2003).

MONOGRAFIES

ALVAREZ, Iñaki,
Trucs que surten malament [Una bofetada a temps es una victòria], Olot: Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot, 2008, 167 p. [Espai Zer01, 19]
Textos d'Iñaki Alvarez i Marcel Dalmau.

ÁLVAREZ, Carlos et al.,
Catàleg de fauna vertebrada de la Garroxa, Olot: Delegació de la Garrotxa de la Institució Catalana d'Història Natural, 2008, 46 p.

CASACUBERTA, Margarida i BANAL, Isabel,
El paisatge d'Olot. La construcció literària de la Garrotxa, Barcelona: L'Avenç, 2009, 271 p.

Contradanses olotines i altres balls de l'Arxiu de Sant Esteve, Girona: Tritó, 2009, 155 p. (Mestres gironins, 3).
Edició a cura de Xavier Pallàs, Josep Pujol i Carme Monells.

FERRÉS, Jordi,
El jardí promès, Barcelona: La Gal·lera, 2009, 224 p.

GARCIA, Joan,
El Paleolític inferior a Catalunya i al Rosselló, Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 2008, 759 p.

HERNÁNDEZ, Gaspar,
El silenci, Barcelona: Destino, 2009, 219 p.

Un parc de contes. Rondalles escrites pels escolars de primària de la Garrotxa per ser llegides i escoltades vora dels volcans, Olot: Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa i TOSCA, 2008, 111 p.

Recital a Mieres. Amics de les Lletres Garrotxines, Olot: Amics de les Lletres Garrotxines, 2009, [28] p.

ARTICLES

ALCALDE, Gabriel,
"El uso de museos y la visita turística a la ciudad de Girona. Un análisis a partir del tiqué M5 del GironaMuseus", *Estudios turísticos* (Madrid), núm. 177, 2008, p. 77-90.

ALCALDE, Gabriel i RUEDA, Josep Manuel,
"Una aproximación al análisis del no-público de los museos a partir del estudio de uso del Museo de Arte de Girona", *Mus-A. Revista de los museos de Andalucía*, núm. 10, 2008, p. 90-95.

BASCOMPTE, Jordi et al.,
"Global change and species interactions in terrestrial ecosystems", *Ecology Letters*, núm. 11, 2008, p. 1.351-1.363.

BASCOMPTE, Jordi et al.,
"A neutral-niche theory of nestedness in mutualistic networks", *Oikos*, núm. 117, 2008, p. 1.609-1.618.

BOSCH, Mònica,
"Places de braus", *Revista de Girona*, núm. 253, març-abril 2009, p. 78-79.

BUXÓ, Ramon et al.,
"Late Pleistocene and early Holocene climate and the beginnings of cultivation in northern Syria", *The Holocene*, núm. 19/1, 2009, p. 151-158.

BUXÓ, Ramon et al.,
"Archéobotanique des semences et des fruits de Lattara: bilan des recherches", *Gallia*, núm. 65, 2008, p. 193-200.

CANALS, Josep M.,
"Ventada de 1931 i la seva circumstància", *La Comarca d'Olot*, núm. 1.480, 12 febrer 2009, p. 33.

CASACUBERTA, Carles; BAGARIA, Joan i MATHIAS, Adrian R. D.,
"Epireflections and supercompact cardinals", *Journal of Pure and Applied Algebra*, núm. 213, 2009, p. 1.208-1.215.

CASACUBERTA, Carles i NEEMAN, Amnon,
"Brown representability does not come for free", *Mathematical Research Letters*, núm. 16, 2009, p. 1-5

MALLARACH, Josep M. et al.,
"El tratamiento del territorio como sistema: criterios ecológicos y metodologías paramétricas de análisis", *Ciudad y territorio. Estudios territoriales* (Madrid), núm. 157, 2008, p. 439-453.

MURLÀ, Josep,
"Sant Josep i el gremi de fusters d'Olot", *La Comarca d'Olot*, núm. 1.486, 19 març 2009, p. 27-30.

NOGUÉ, Joan,
"Paisatges de frontera: els límits de la ciutat", *Mètode. Revista de difusió de la investigació de la Universitat de València*, núm. 58, estiu 2008, p. 70-77.

PUIG, Miquel,
"De jocs d'atzar, loteries i altres facècies", *La Comarca d'Olot*, núm. 1.486, 19 març 2009, p. 33.

PUJOL, Jordi,
"La Garrotxa", dins PUJOL, Enric (dir.), *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines, 1900-1936*, Barcelona: Viena, 2009, p. 187-195.

RUBIÓ, Jordi Esteve,
"Camins de França: Les rutes de l'exili pirinenc de 1936-1938", *Lligams*, núm. 6, gener-juny 2009, p. 13-17.

SALA, Joan,
"Joan Ferrés. Un escultor en actiu als 84 anys", *Revista de Girona*, núm. 253, març-abril 2009, p. 118-121.

SELLES, Narcís,
"Cultures artístiques del republicanisme", dins PUJOL, Enric (dir.), *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines, 1900-1936*, Barcelona: Viena, 2009, p. 129-147.

SERRA, Joan,
"Algunes cruïlles de futur per a l'assessorament psicopedagògic", *Àmbits de Psicopedagogia*, núm. 25, hivern 2009, p. 29-34.

JOAN BARNADAS (joan.barnadas@gmail.com)

Els dos principals partits d'obediència catalana han triat per encapçalar les seves respectives llistes electorals al Parlament Europeu dos candidats que, de tan semblants, serien perfectament intercanviables. No conec l'entrellat que explica aquesta anormalitat, però dedueixo que les direccions dels dos partits comparteixen la idea que l'electorat autoanomenat nacionalista és un cos homogeni i, per tant, intercanviable. No m'entretindré a rebatre una tesi tan en voga, tot i que m'agradaria; només miraré de recordar que històricament no ha estat pas així.

A Olot, el catalanisme de dretes –que abans en deien regionalisme i ara en diuen nacionalisme o sobiranisme, tot i tenir molta menys ambició nacional– gairebé sempre va concórrer a les eleccions amb els tradicionalistes i els partits dinàstics conservadors. El seu electorat estava format per classes mitjanes, menestrals, botiguers..., gent d'adscripció catòlica i socialment molt conservadora. Per la seva part, els catalanistes d'esquerres –que abans en deien republicans federals i ara en diem nacionalistes o sobiranistes, encara que no vagin gaire més enllà del verbalisme patriotes– solien concórrer a les eleccions amb les formacions liberals, obres i republicanes. El seu electorat estava format per treballadors assalariats, professionals..., gent de costums liberals i socialment progressistes. Només durant les excepcionals eleccions de 1907, quan es va formar una coalició d'unitat nacional anomenada Solidaritat Catalana com a protesta per la Llei de jurisdiccions que militaritzava la repressió del separatisme i el moviment obrer, els regionalistes i els federals varen compartir candidat. A la resta d'eleccions, els dos grups es varen trobar sempre en bàndols contraposats.

Fins al 1918, els regionalistes d'Olot varen concórrer a totes les eleccions aliats amb el carlins. I gràcies a aquesta coalició, el 1903 va obtenir l'acta de diputat per Olot l'advocat ganxó i regidor regionalista a l'Ajuntament de Barcelona Francesc Albó. Varen ser unes eleccions molt renyides i polèmiques. Com era costum en aquella època, es varen denunciar tota mena d'irregularitats: compra de vots, trencament d'urnes, coaccions, etc., però el que les fa especials és que, quan els regionalistes celebraven la victòria a la plaça de l'Àngel amb una serenata, una gernació els va escridassar i apedregar, i van trencar els vidres del Centre Fontanella. Els crits que recollia dies després el setmanari catòlic *El Deber* són ben eloqüents: “morin els frares”, “visca la llibertat”, “morin els burgesos”, “visca la república”, “morin els carlins”. Els regionalistes varen recuperar l'acta d'Olot a les eleccions del 1918, després que el diputat carlí del districte Pere Llosas s'oposés a l'autonomia de Catalunya. Però l'any següent, el varen tornar a perdre en presentar com a candidat de la Lliga Regionalista l'industrial Pere Sacrest Dusol, que no va recollir els vots ni dels republicans ni dels obrers.

En definitiva, les classes populars d'Olot, la part més moderada de les quals donava suport al federalisme republicà, mai no van compartir l'espai polític del regionalisme, d'una banda perquè el catalanisme va néixer volgutament elitista, lligat a l'alta cultura, la literatura, l'erudició i l'excel·lència, per tant allunyat de la gent senzilla i inculta; de l'altra, perquè l'electorat associava el regionalisme a la defensa dels interessos dels industrials i els considerava contraris a les aspiracions de la classe obrera.

Tant ha canviat el món?

VERBI GRATIA / TEMPUS FUGIT

JOSÉ LUIS BARTOLOMÉ

Quan ja hem traspassat algunes etapes narcisistes i industrials de la nostra vida, sovintegem les fórmules de retòrica cívica complimentosa, dedicades a consolar-nos i afalagar-nos recíprocament pel pas rovellador del temps: “Estàs molt bé, nena!”, “Com t'ho fas?”, “Per als seus anys, té un tipet que ja el voldria jo”, “De jove devia de ser ben guapo”, “Per a tu no passen els anys, bonica”, “Es conserva bé, el paio”, “Estàs feta una sílfide”...

Les anteriors i d'altres acostumen a ser més aviat veus femenines. El llenguatge masculí tendeix a ser més corporal, més tàctil, amb discrets toquets de cintura per mesurar el teixit adipós d'un amic retrobat o a base de comentaris i escrutinis en què l'alopècia es mesura com les capes d'una ceba (“Tu rai que encara et fas la clenxa”). Hi ha una certa complexitat social, en tot aquest afer. A les botigues del sector tèxtil s'empra un manual PC força subtil: les dependents/dependents sempre encerten la talla de la camisa al primer cop d'ull; amb la de vestits o pantalons es mostren més ‘desorientats’ (“Què gastes, una 42?”, “No, una 46”; “T'entra molt bé. No et cal una XL”). A més, es fa servir un florilegi de frases que o bé produeix un efecte Peter Pan (“Mariona, pots atendre aquest noi [de 54 calendes]?”) o bé estimula les endorfines en sortir de l'establiment (“Bon dia reina, què necessites avui?”, “Estàs servida, maca”, “Faràs molt de goig amb aquesta faldilla, t'ho ben prometo”).

La publicitat fa la resta per completar la recepta placebo –ja llegendària– del farmacèutic novaiorquès Theron T. Pond (*Plan Pond's. Belleza en 7 días*). Els actuals anuncis no

el desmereixen. Feu una ullada a les revistes i als aparadors de botigues de bioalimentació, estètica, dietètica o salut. N'hi ha que contenen tractats de dermatologia (col·lagen, elastina, àcid hialurònic...), d'altres són pura melodia de seducció (“Cada rostro cuenta una historia, la tuya es fabulosa”); en trobareu d'enigmàtics (Pla WC) i algunes mostres tan rejuvenidores que, per uns quants euros, pots retornar a l'úter matern (*Fibrabelt. Fibra soluble con efecto prebiótico*).

A tots ens agradaria envellir com la Jane Fonda o en Robert Redford. Alguns no dubtarien a contractar un Pla de Pensions Dorian Gray antiarrugues que t'assegures tota mena de microcirurgia facial en cas de decadència natural o sobtada a partir dels 65 graons del *curriculum vitae*. Particularment, em quedo amb les infusions d'amorettes genuïnes o maquillades (“Digues que t'agrado encara que sigui mentida”), flirtejos intrascendents que esdevenen petites píndoles per combatre amb eficàcia (i estalvi de butxaca) el sentiment depriment que genera la caiguda efímera de les estacions.

Ara que estrenem la primavera, hauríem de renovar –com el Gran Gatsby– la nostra creença en la llum verda, el futur orgàstic que s'allunya de nosaltres any rere any; remant pel nostre Fluvià particular, gaudint dels paisatges a les vores fins que besem les platges de Sant Pere Pescador. El temps s'escapa i les fulles que són verdes ara es tornen grogues a la tardor. Malauradament, tenien raó els clàssics: *Natura non facit saltus* (La natura no fa salts).

NOTÍCIA D'OLOT / DELS "ARBRES TORTS" DEL MANIFEST GROC (1928)

MARGARIDA CASACUBERTA

Com són les coses: vaig acabar la darrera "Notícia d'Olot: La Revista d'Olot a La Nova Revista" amb una referència més o menys enigmàtica als "arbres torts" que apareixen en el *Manifest groc* publicat per Salvador Dalí, Sebastià Gasch i Lluís Montanyà a la revista avantguardista i sitgetana *L'Amic de les Arts* en el número de març de 1928. Enmig dels símptomes de "putrefacció" –un dels mots clau del discurs estètic dalinià durant aquests anys– que els inquiets i moderns avantguardistes catalans rebreguen a la cara d'una burgesia catalana que es demostra incapaç, a diferència de la francesa, d'assimilar i adquirir l'art contemporani, hi etziben aquest "DENUNCIEM els pintor d'arbres torts" com a representant, no cal dir-ho, del nivell màxim de modernitat a què ha arribat el mercat artístic català.

Aquella darrera "Notícia d'Olot" va coincidir amb les últimes correccions del llibre *El paisatge d'Olot. La construcció literària de la Garrotxa* que, mentre escric aquestes ratlles, acaba de sortir de la impremta. La base del llibre és una extensa i, tanmateix, dràsticament seleccionada antologia de textos que contribueixen a construir la nostra percepció del paisatge olotí i de la seva evolució al llarg de més de dos-cents anys. La feina ha estat dilatada en el temps i ha pretès una certa exhaustivitat. M'hauria agradat incorporar-hi els "arbres torts" dalinians, però vaig desestimar-los per la brevetat de la referència al *Manifest groc* i, sobretot, per la generalització excessiva del "concepte". Avui, espigolant entre la peculiar literatura daliniana, he trobat aquesta perla. Forma part de l'esborrany d'una conferència de Dalí a la Llibreria Catalònia de Barcelona programada per a l'11 de maig de 1935 amb el títol "Importància filosòfica dels rellotges tous". Hi explicita la imatge dels arbres torts com a representació de la carrincloneria de la societat catalana i

els contraposa als famosos "rellotges tous" i a la controvertida "dida hitleriana" que en aquests moments són ja marca de fàbrica de l'imaginari dalinià. En transcripció, en ortografia convencional, uns fragments:

"És una cosa conegudíssima de tothom que els pintors catalans tenen de fa temps una aclaparadora qüestió personal amb els 'arbres torts'. En efecte, l'arbre tort més o menys olotí és l'assumpte obligat i de màxima imaginació que es permet de moment la pintura catalana, l'arbre tort és el tema obsessiu tractat i afavorit en aquella dicció àgil i sucosa i en aquells grisos perlejats que caracteritzen la pintura de debò (la catalana), aquells grisos perlejats, repeteixo, que no són altra cosa que la substància mateixa de la 'caca d'oreneta', car l'arbre tort per ésser bo, ha d'ésser cuinat precisament en l'imponderable tremolor colorística pròpia de la caca d'oreneta (...) Caldrà un dia o altre que ens acostumem a la idea senzillíssima que al costat dels arbres torts més o menys olotins existeixen també els arbres drets i sanguinaris del somni i de la imaginació, caldrà admetre que al costat de l'arbre tort hi ha també 'l'enigma de Guillem Tell' i als records intrauterins i als ous ferrats hipnagògics, el canibalisme dels objectes, les fantasies diürnes, les al·lucinacions paranoiques, els missatges dels mèdiums, hi ha l'atzar objectiu, els cadàvers exquisits, els guants fosforescents, les faves tendres, les faves massoquistes, els caps de mort aerodinàmics que sodomitzen amb llurs mandíbules blanquíssimes els pianos de cua, hi ha les dides hitlerianes de l'esquena atapeïda de les quals Salvador Dalí ha tallat el volum extravagant d'una taula de nit. Al costat de l'arbre tort hi ha també els rellotges tous, i encara els rellotges tous, la importància filosòfica dels rellotges tous, de la qual parlaré més endavant."

Déu-nos-en-guard d'un ja està fet, diuen.

TERRA INCOGNITA / ELS CULTIUS AGRÍCOLES A LA GARROTXA

JOAN BRUGADA

El tòpic assegura que res no es tan segur com el fajol a Olot, però faríem bé de no prendre'l al peu de la lletra, perquè fins a la quarta dècada del segle XVI aquesta llavor era completament desconeguda entre nosaltres i cap pagès no li reservava una sola quartera. És, crec, un bon exemple dels canvis que ha patit l'agricultura garrotxina al llarg dels segles i que ens solen passar per alt, atès que s'han esdevingut, fins a mitjan segle XX, d'una manera lenta i gradual. Només la recerca sobre els camps de conreu, les plantes explotades i les relacions socials establertes al seu entorn pot aportar llum al nostre passat agrícola.

Però ben pocs s'hi han dedicat. Sabem quan comença a florir aquí el fajol (*Fagopyrum sculentum*) per les referències descobertes per Carme Sala; podem constatar, amb Joan Antoni Padrós, el caràcter residual que adopten el mill (*Panicum miliaceum*) i el gruà o panís (*Setaria italica* L.) als camps de les Preses a mitjan segle XVI; coneixem el primer esment al cultiu del blat de moro (*Zea mays*) al Pla de Dalt olotí, l'any 1694, gràcies a la paciència investigadora de Ramon Llongarriu; observem com s'apropa al Fluvià el conreu de la patata (*Solanum tuberosum* L.) pel testimoni del viatger Francisco de Zamora, que el documenta al Collsacabra l'any 1787; de la mà de Maria de Bolòs, assistim a la sobtada desaparició dels darrers exemplars de vinya i oliveira després del fred hivern de 1956... Són algunes de les callades transformacions en l'agricultura de la Garrotxa que,

per mitjà de l'estudi dels documents antics, consten com a aportacions i restes al nostre graner tradicional. Potser algun dia podrem saber com hi van ingressar el tomàquet, la trepadella, el sorgo i la melca, el fesol, el pebrot...

Aquí, malauradament, no disposem de sèries de delmes, com les que existeixen en altres llocs, per conèixer la producció agrària. Malgrat tot, la documentació dels protocols notariais ofereix contractes d'establiment de masos, capbreuacions de terres i censos, convenis d'artigatges i compravendes de grans per a totes les èpoques. La documentació municipal, per la seva banda, conté tabes d'arrendaments d'imposicions, cadastres i *amillaramientos*, a més d'algunes estadístiques agrícoles. En alguns casos, els fons patrimonials també han conservat els comptes de rendes de masos i les relacions de censos que portaven les famílies d'hisendats per regular els contractes amb els masovers. La premsa també ens pot ajudar: des del final del segle XIX, els diaris i les revistes locals solien publicar les relacions setmanals de preus de venda al mercat dels productes agrícoles de la comarca. Finalment, les topografies mèdiques –s'acaba de publicar una recopilació de les topografies olotines elaborades entre 1799 i 1879– solien donar una importància extrema als conreus, les feines al camp i l'alimentació de les persones.

Prou eines vàlides, en definitiva, per extreure els nostres conreus de la *terra incognita*..

APUNTS I REPUNTS NATURALS / L'HEURA MATA ELS ARBRES?

EMILI BASSOLS I ISAMAT

L'heura (*Hedera helix*) és una de les plantes més conegudes de les nostres contrades. És l'única espècie de la família de les araliàcies que creix de forma espontània a Europa. L'heura prefereix els boscos i les raconades ombrívols d'ambients mediterranis, tot i que també penetra en l'estatge montà, en el domini de les rouredes i les fagedes. Una de les peculiaritats d'aquesta planta és que les seves fulles presenten dues formes diferents depenent de la tija on creixen. En les tiges que fan flors les fulles són enteres, entre el·líptiques o ovades, mentre que en les branques estèrils les fulles són palmades. Els glicòsids presents a les seves fulles poden provocar irritacions de pell en persones sensibles i la ingestió de fulles o fruits, problemes respiratoris. Però la característica més destacada de l'heura és la seva capacitat d'enfilar-se per cingles, parets, murs o troncs d'arbres. Aquest ascens vertical és possible gràcies a la restellera de petites rels curtes i adherents que creixen al costat ombrejat de les tiges. L'heura s'arrapa de mala manera, ho saben prou bé tots aquells que l'han volguda arrancar. S'enfila cercant la llum, per tant, és més fàcil que aparegui en boscos joves o esclarissats després d'haver sofert alguna pertorbació que no

pas en boscos madurs, en els quals la densa cobertura arbòria limita la penetració solar i desanima l'heura a enfilar-se, mantenint-se arran de terra, entapissant-lo com una catifa.

A diferència del que molta gent creu, l'heura no parasita els arbres, únicament se n'aprofita per enfilar-s'hi. Però, i ara ve la pregunta que molta gent es fa, és veritat que l'heura mata els arbres? La resposta és que no. En determinades circumstàncies, si l'arbre és de petites dimensions i l'heura li arriba a la capçada, es crea entre ambdós una certa competència per la llum, en la qual l'arbre es pot veure perjudicat en part. Això sol passar en rodals assolellats, amb baixa densitat d'arbres i, per tant, amb poca cobertura arbòria. En aquests casos, sí que pot ser recomanable intervenir. Però no pas en la resta, ja que el creixement de l'arbre no es veu gaire afectat per la presència de l'heura. Per altra banda, a l'heura no li interessa provocar la mort de l'arbre. Després d'haver fet tants esforços per arribar al més amunt possible, no és qüestió d'estavellar-se de cop contra el terra i haver de tornar a començar.

En contrapartida, si tractem l'ecosistema forestal en conjunt, la presència d'heura genera una sèrie de beneficis, especialment per a la fauna salvatge, sobretot si hi ha manca de sotabosc. Moltes espècies d'animals, tant vertebrats com invertebrats, utilitzen l'imbricat brancatge de l'heura com a lloc de refugi o com a indret on instal·lar el niu. D'això darrer, en són exemple les indiscretes merles (*Turdus merula*), els populars tords (*Turdus philomelos*) o els inquietis tallarols (*Sylvia* sp.). Per altra banda, les negres baies de l'heura representen un recurs alimentari essencial que ajuda moltes espècies d'animals a passar l'hivern.

En ambients enjardinats i espais verds urbans, el costum és mantenir l'heura a ratlla tallant-la periòdicament. S'hi solen afegir raons estètiques, en les quals no entraré. Però quan l'escenari de discussió és el bosc, i atès que els perjudicis són puntuals i els beneficis reals, proposo que deixem quietes les destrals, que les abraçades no són mortals.

DIBUIXOS AMB EL COMPONEDOR / UN FOLLET ANOMENAT LLUÍS GÜELL

DOMÈNEC MOLI

En Lluís Güell, als anys seixanta, va aparèixer per Olot amb l'encàrrec de dissenyar una discoteca per a l'entitat Indústria i Comerç. Per això, calia refer la sala de ball de la part inferior de l'edifici i aconseguir crear un ambient que fos competitiu amb la gran quantitat de discoteques que proliferaven arreu de les comarques gironines. No era una empresa fàcil. El jovent cercava l'ambient que li era més plaent. Li donava protagonisme, fins que n'apareixia un altre. Llavors l'abandonava. Cremaven aquells saraus com encenalls. Res no tenia més vida que la que li atorgava aquesta dama frívola i capritxosa que s'anomena moda. En Lluís era oriünd del Pla de l'Estany quan encara no sabíem que es deia així. La seva estada a Olot remogué els cercles artístics, el món del lleure i la percepció política de molta gent. Home compromès amb el fet català, portà testimonis i paraules d'altres àmbits que, a vegades, s'enfrontaven amb les idees, una mica reiteratives, que en el nostre ambient es barrejaven quotidianament. Fidel al missatge del cantant Pi de la Serra, la seva cara es tornava tendra i el seu bigoti prenia caràcter quan parlava de les seves cançons. I no es privava de titllar de "femelles" alguns dels membres de la Nova Cançó. L'arranjament, partint de zero, de la sala que s'anomenaria L'Envelat del Follet s'allargà molt més del que

la junta de l'entitat hauria volgut. L'equip d'en Lluís, amb l'escultor Piculives al capdavant, no es distingia pas per la seva pressa en la feina... El seu cap era molt perfeccionista i no dubtava a refer tot el que no aconseguia el resultat desitjat. L'obra, davant la impaciència dels promotors, es va haver de donar per acabada abans, molt abans, que el seu autor així ho certifiqués. A pesar d'això, fou espectacular. En Lluís va fer una invitació al món de la fantasia. I va venir. Per això no va haver d'importar cap mite. Ni de les Amèriques, com era habitual en la nova cultura de la coca-cola que ens envaïa, ni dels països nòrdics, ni tan sols de les mitologies mediterrànies... Va fer aflorar el món dels follets, aquestes delicioses criatures que viuen en els nostres boscos, sota els rovellons i els ceps... els anys que n'hi ha.

L'obra d'en Lluís va ser homenatjada l'any passat amb una antològica i la crítica la va qualificar com la més trenca-dora, atrevida i avantguardista del seu temps a casa nostra. L'Envelat ha estat destruït. Només en queden algunes fotos i un cartell memorable. Però el record d'aquella estada de l'artista a Olot és indestructible per a aquells que el vàrem tractar. La seva última idea, que ens havia comentat en un d'aquells sopars irreals, era decorar el femer de la Vila, a la Vall de Bianya. Se n'hauria sortit. I potser encara hi seria.

ELS NOMS DE LA TERRA / POTADA HISTÒRICA

XAVIER PUIGVERT I GURT

Envalentits per la presa de Girona, els francesos van atacar la vila d'Olot la vigília de Nadal de 1809. Cinc voluntaris locals que van intentar resistir l'ofensiva van ser morts, mentre que alguns dels pobres soldats suïssos que van cobrir la retirada del gruix de les tropes espanyoles es van rendir davant la superioritat enemiga. Tot plegat, en un punt indeterminat vora vila que les partides de defunció dels resistents situen "en lo lloch vulgarment dit la Potada", al marge dret del Fluvià. L'historiador Josep M. de Solà-Morales, sempre amatent a la precisió, va cercar debades una referència fiable –només comptava amb l'al·lusió a "la gorga de la Potada" en una llegenda fabricada per Berga i Boix– que li permetés identificar aquella palestra ignominiosa per a les nostres armes.

Ignominiosa, potser; ignota, segur. Ja se sap que les derrotes són òrfenes, però sorprèn que fins i tot puguin condicionar l'existència d'un nom de la terra fins a esborrar-lo de la memòria civil –la castrense és més selectiva– d'una comunitat. Com que no m'ho crec, jo també he cercat amb afany els escassos vestigis de la *Potada*, tant per cerciorar-me que no era de

la matèria dels somnis com per assignar-li un racó concret en els mapes. I no ha estat difícil, perquè més d'una pista confirma que amb aquest enigmàtic nom s'identificava un tram de riu situat a l'alçada de la urbanització Grup Verge del Tura, començada el 1964. Inicialment, s'aplicava tant a les dues ribes fluvials com a la gorga que s'hi obria enmig. A la "creu de la Potada" és on es va voler aixecar la resclosa d'un molí fariner de la família Caralt, l'any 1724, que esdevindria la Farinera Coromina de 1860. Li va tocar ser l'eix final del nou carrer d'Esteve Vilanova, batejat l'any 1892, on es va reclamar la construcció d'una "paret de la Putada" –forma mancada de decòrum per un caràcter àton mal resolt–, com a mesura de seguretat, i on el publicista Josep M. Dou, nascut l'any 1906, recordava haver jugat de petit, entre marges, blats, vaques i sargantanes.

La causa de l'oblit del topònim, doncs, no s'ha d'atribuir al malperdre dels vençuts, sinó a l'avenç de la taca urbana. Una batalla a ultrança, sense presoners, en la qual els noms de verals deixen pas a exèrcits victoriosos de carrers.

RARS / DIARIO DEL SITIO DE GERONA

A.M.

Al llarg de la seva vida, el sacerdot olotí Pere Valls i Vilà (1848-1925), que mantenia una bona posició econòmica i social, aplegà una notable biblioteca, especialitzada en la guerra del Francès i formada per exemplars impresos i manuscrits. L'any 1909, amb motiu del centenari del setge de Girona per les tropes napoleònides, va fer estampar a la impremta Planadevall, d'Olot, un dels manuscrits que conservava: el *Diario del sitio de Gerona, en el año de 1809*, escrit per Pedro Spraeckmans, tinent coronel graduat i sergent major del primer batalló de voluntaris de Girona.

Després de relatar breument els antecedents, el militar narra, dia a dia, les vicissituds del setge, des del 6 de maig fins al 10 de desembre, data de

la capitulació, els articles de la qual també transcriu. El llibre, comparable a d'altres publicats durant el segle XIX per testimonis dels mateixos fets, destaca per la minuciositat a l'hora de fixar la relació de forces de la guarnició de la ciutat i el nombre de baixes, bombes i granades, sovint amb l'ajuda de quadres estadístics.

L'obra –que segons l'historiador Joaquim Danés i Torras no es va distribuir– es complementa amb la transcripció parcial d'un altre manuscrit inèdit en possessió de Pere Valls: la *Coartada que D. Joaquín Latorre, coronel efectivo del Real Cuerpo de Ingenieros escribió contra la carta que en defensa de la entrega de la plaza de Tortosa dió a luz el teniente coronel del mismo, D. Luis Veyan*.

BREVIARI

Recentment, la Demarcació de Girona del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya ha publicat una nova *Guia d'arquitectura de Girona*, a cura de Josep M. Birulés, que n'actualitza les edicions anteriors (1980 i 1996). En els 300 registres d'obres que aplega la guia, s'hi troben projectes d'**arquitectes olotins** realitzats en l'àrea urbana gironina. Hi destaquen la restauració efectuada per Josep Danés i Torras (Olot, 1891-Barcelona, 1955) de l'edifici de la Pia Almoina de Girona (1921-1926) i els projectes de Joaquim M. Masramon i de Ventós (Olot, 1910-Girona, 1987) per a la Clínica Muñoz (1946), el Bloc Pérez Xifra (1947-1948), l'església de Sant Josep (1947-1951) i la Caixa d'Estalvis de Girona (1953-1956). També s'hi enregistren les actuacions d'arquitectes contemporanis, com ara Xavier Canosa, Esteve Corominas i RCR (Rafael Aranda, Carme Pigem i Ramon Vilalta).

...

Fins al 25 d'abril es pot veure a la Casa de Cultura de Girona l'exposició *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines (1900-1936)*, que, segons els organitzadors, vol presentar "la força i la vitalitat que va adquirir històricament el **moviment republicà a les terres gironines** i que encara es deixa sentir en l'actualitat". L'exposició i el llibre que s'ha editat per a l'ocasió inclouen diversos materials procedents del Museu Comarcal de la Garrotxa (la sèrie de dibuixos al·legòrics de la Primera Guerra Mundial de Josep Berga i Boada), l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa (el programa de la Festa Major de 1932 amb portada de Josep Pujol i diverses il·lustracions aparegudes en el setmanari *La Ciutat d'Olot*, entre les quals una caricatura del president Francesc Macià atribuïda al dibuixant olotí Josep M. Dou) i la col·lecció particular de l'historiador Jordi Pujiula. L'exposició ha estat promoguda per la Diputació de Girona.

IMATGES D'UN SEGLE / UN BANQUET DE LA LLIGA

JORDI PUJULA

ALTO. FONS JOSEP M. DOU CAMP

La Lliga Regionalista, partit fundat a Barcelona el 1901, dirigit inicialment per Prat de la Riba i, a la mort d'aquest, el 1917, per Francesc Cambó, s'implantà ben aviat a la nostra ciutat, ja que el 1902 consta que tenia adherits, i a les eleccions d'aquells anys, el Marquès de Camps, capdavanter provincial, obtingué repetidament l'acta de diputat pel partit d'Olot. Tot i així, la Lliga fou una organització que no disposà de seus estables a la nostra ciutat, centres propis amb sales d'esbarjo, cafè, teatre o escola, com era costum, i a diferència d'altres partits i associacions locals (carlins, Concentració Republicana, Centre Obrer...), probablement perquè el nivell social dels seus socis no ho requeria. Les seus de la Lliga s'obriren sovint amb finalitats purament electorals. La Lliga fou, això sí, un dels fundadors del Casal

Català d'Olot, el 1922, fins al 1930 en què decidí sortir-ne, quan aquesta entitat s'adherí a la nova formació d'Acció Catalana Republicana. *El Deber*, un setmanari local molt vinculat a la rectoria, fou sens dubte el millor representant i divulgador de l'ideari catalanista de la Lliga Regionalista a Olot.

El 19 de juliol de 1914, la Lliga Regionalista organitzà a Olot una concentració del partit, amb la concurrència de nombroses personalitats catalanes (els germans Pere i Frederic Rahola, Ferran Agulló, Narcís Verdager, entre molts altres, i especialment, el que ja era un potent *leader*, Francesc Cambó, nascut a Verges però criat a Besalú, d'on era la família paterna. Encara aquell dia, abans d'arribar a Olot, Cambó s'aturà uns moments a Besalú per saludar la seva mare. En aquella jornada hi hagué un

important acte al Teatre Principal amb discursos abundants i patriòtics, sardanes i un tiberi a les fonts de Sant Roc, amb 202 comensals inscrits. Entre els prohoms de la Lliga a Olot destacaven aleshores Josep M. Masramon, Candi Agustí i l'advocat Josep M. Bassols, que féu el brindis de l'àpat. La fotografia recull el moment en què Francesc Cambó pronuncia el discurs, que tancà el banquet i la jornada.

El Deber publicà un resum dels actes i dels parlaments que es feren aquella diada, i també recollí el menú: entreteniments variats, arròs a la valenciana, peix de Cadaqués amb salsa, filet de vedella, pollastre rostit, postres, vins i licors. Contundent, com solien ser els àpats oficials a l'època. Com diu Josep M. Dou, quan comentà aquesta imatge a "Olot en el transcurs del temps", no tot havien de ser discursos...

OBJECTE D'ESTUDI / L'ASSALT DEL COLLELL

Investigar sobre els fets de la Guerra Civil no és gens fàcil. Quan pregunto sobre l'assalt del Collell per les tropes d'assalt del bàndol de l'exèrcit rebel i per la sort dels soldats republicans, se m'acusa sovint de no tenir en compte les atrocitats que els botxins van cometre contra els presos del Collell. Però els "màrtirs de la Cruzada" han rebut molts homenatges al llarg del temps, i pels soldats republicans, morts i enterrats en fosses clandestines, pràcticament no se ha interessat ningú fins aquests darrers anys. El setembre del 2001, l'escriptor banyolí Jaume Farriol va escriure una carta al director d'*El Punt* que denunciava, enmig del boom mediàtic de la novel·la *Soldados de Salamina*, l'oblit dels soldats republicans morts durant l'ocupació del Collell. Farriol va escriure que "els murs del Collell es van convertir en un autèntic escorxador dels pocs soldats que hi quedaven." Pocs anys després, em va arribar a les mans el llibre *La guerra no convencional. Terrorismo*. L'autor d'aquest llibre, Juan Maynar, descriu, amb una minuciositat increïble, l'assalt del Collell pel segon tabor de la *mehala* de Tetuan que comanda-

va. El llibre de Maynar parteix d'una base errònia, ja que situa l'ocupació del Collell al costat d'altres operacions de comandos antiterroristes. Hom s'hauria de preguntar primer de tot quin bàndol d'aquest conflicte lluitava per defensar la legitimitat democràtica i quin bàndol era més il·legal i, per tant, més terrorista. El llibre recent de Queralt Solé, *Els morts clandestins*, recull el trasllat de vint cossos al Valle de los Caídos, procedents d'una fossa de Campmajor, i d'un "inmolado", és a dir, d'una persona considerada com a víctima del bàndol republicà. No hi cap mena de dubte que es tracta dels soldats republicans morts al Collell. La vintena de baixes republicanes, però, dista molt dels 48 apuntats per Maynar en el seu llibre. El relat dels fets descrit per Maynar difereix substancialment d'altres cròniques i testimonis d'aquella acció bèl·lica. Un article publicat al *Butlletí de Santa Maria del Collell* a començaments de l'any 1945, "La liberació del Collell", fa referència a un crònic de guerra d'un periodista d'*El Heraldo de Aragón* que fixa la durada del combat al Collell en mitja hora escassa i descriu la lluita a

"los alrededores del monasterio". El mateix article cita les memòries inèdites de mossèn Salvador Fullà sobre aquests fets i situa els soldats republicans acampats a la part baixa del Collell. Diversos testimonis orals m'han corroborat aquest fet. Els soldats republicans esperaven amb urgència unes ordenances de Besalú per marxar ben aviat cap a França. Tots els testimonis orals que he recollit fan pensar que dins de la presó del Collell amb prou feines es produí cap tipus de combat i que els soldats republicans, acampats davant de la presó, foren sorpresos per les tropes d'assalt i atacats amb bombes de mà. Per les situacions dels cadàvers destrossats dels soldats republicans, descrita pels nombrosos veïns que s'acostaren l'endemà al santuari i que ajudaren a portar-los a la fossa, podem dir que no es produí cap mena de combat dins l'edifici i que l'assalt del Collell fou una matança produïda en una desbandada general.

Agrairé qualsevol informant que m'ajudi a aportar dades d'aquest episodi tan tràgic.

ÀNGEL VERGÉS GIFRA
averges3@gmail.com